

FTAMP 17.07.41

<https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v186.i2.016>**А.А. Мауленов*** , **Д. Қалиақпар**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: ¹*almas.maulenov@gmail.com; ²danara.k0506@gmail.com

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ НЕОМИФОЛОГИЯСЫНДАҒЫ МИФТІК МОТИВТЕР МЕН АРХЕТИПТЕРДІҢ ӨЗАРА ҮНДЕСТІГІ

Мақалада ХХІ ғасырдың бас кезеңінде қазақ әдебиеті мен әлем әдебиетінде мифке бет түзеу үрдісін тудырып отырған неомифологиялық үрдістердің жаңа бағытта орын алып отырғандығына баса назар аударылады. Осы жағдайға байланысты қаламгерлеріміз халқымыздың ұлттық жадысын түлетуге тыңнан соқпақ салып, кеңес үкіметі таңған мифтік догмаларды жоққа шығару жолында алғашқы сәтті қадамдарын жасай бастады. Сол кездегі өмірдегі тоқыраумен бірге, мәдениетте де рухани тоқыраудың белең алғанын көзі ашық зиялы қауымның сезініп, ел-жұртты алдындағы қасиетті жазушылық парызын ұғынудан туған ұлттық санадағы үлкен сілікініс дәуірі тарих сахнасына шықты. Қоғамда орын алып жатқан құбылыстарды ой елегінен өткізе отырып, миф арқылы жаңа кезеңдегі қазақтың әлемді қабылдауы мен дүниетанымының көкжиегін кеңейту жолында мифтік жаңа үлгілер әдебиетке енді келген жазушылар мен тәжірибелі қаламгерлердің шығармашылық мақсатына айналғандығы мақала өзегіне айналып отыр. Сондай-ақ қазіргі қазақ әдебиетіндегі мифтік мотивтер мен сюжеттердің адамзат баласына жаңа бір көзқарас қалыптастыру бағытындағы өзектілігі айқындалады. Өйткені бүгінгі таңда толғандырып отырған мәселенің бірі адамгершілік мәселесі екендігі баршаға аян. Осы тұрғыдан алғанда миф және мифология қоғам өміріндегі адамзат санасының өркендеуіне үлкен рөл атқаратындығы жазушылар шығармашылығынан орын алып отыр.

Түйін сөздер: реализм, неомифологизм, модернизм, көркем образ, мифтік сюжет, мифтік образ, мифтік архетип.

А.А. Мауленов*, Д. Қалиақпар

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: ¹*almas.maulenov@gmail.com; ²danara.k0506@gmail.com

Взаимосвязь мифических мотивов и архетипов в современном мире и казахской неомифологии

В статье акцентируется внимание на том, что в начале ХХІ века в казахской литературе и мировой литературе новое направление имеют неомифологические тенденции, порождающие тенденцию к мифотворчеству. В связи с этим наши писатели начали делать первые успешные шаги на пути к возрождению национальной памяти нашего народа и опровержению мифических догм, навязанных советским правительством. На сцену истории вышла эпоха больших потрясений в национальном сознании, рожденная осознанием священного писательского долга перед народом страны, осознанием духовного застоя как в жизни, так и в культуре. Размышляя о происходящих в обществе явлениях, через миф становится стержнем статьи о том, что новые мифические образцы стали творческой целью писателей, вошедших в литературу на пути к расширению кругозора и мировосприятию казахов нового времени. Также определяется актуальность мифических мотивов и сюжетов в современной казахской литературе в направлении формирования нового взгляда на человеческую расу. Ведь всем известно, что одна из волнующих сегодня проблем – это проблема нравственности. С этой точки зрения миф и мифология играют большую роль в развитии человеческого сознания в жизни общества.

Ключевые слова: реализм, неомифологизм, модернизм, художественный образ, мифический сюжет, мифический образ, мифический архетип.

A.A. Maulenov*, D. Kalyakpar

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: ¹*almas.maulenov@gmail.com; ²danara.k0506@gmail.com

Harmony of mythical motifs and archetypes in the modern world and Kazakh neomiphology

The article focuses on the fact that at the beginning of the XXI century in Kazakh literature and world literature a new direction has neo-mythological tendencies that generate a tendency to myth-making. In this regard, our writers began to take the first successful steps towards reviving the national memory of our people and refuting the mythical dogmas imposed by the Soviet government. An era of great upheavals in the national consciousness has entered the stage of history, born of the awareness of the sacred writer's duty to the people of the country, the awareness of spiritual stagnation both in life and in culture. Reflecting on the phenomena taking place in society, through the myth becomes the core of the article that new mythical patterns have become the creative goal of writers who entered literature on the way to broaden the horizons and worldview of the Kazakhs of the new time. The relevance of mythical motifs and plots in modern Kazakh literature in the direction of forming a new view of the human race is also determined. After all, everyone knows that one of the problems of concern today is the problem of morality. From this point of view, myth and mythology play an important role in the development of human consciousness in the life of society.

Keywords: realism, neo-mythologism, modernism, artistic image, mythical plot, mythical image, mythical archetype.

Кіріспе

Әлем әдебиетінде Т. Маннның «Жүсіп және оның ағалары», Ф. Кафканың «Қамал» туындылары өмірге келген неміс әдебиеті шығармашылық мифтік ойлау жүйесіне ең алғашқылардың бірі болып көшті. XX ғасырда мифтік шығармашылық испан тілді әдебиетте кеңінен өрістеп, әлем және інжіл мифтері мен үндіс мифологиясы арқау болған Г. Маркестің «Жүз жылдық жалғыздық» романы әлемдік санаға қозғау салды.

Гуманитарлық ғылымда көркем прозаның философияға жақындығы анық. Сондықтан жазушының жаңашыл идеяларына қиялдың қанатын бітіріп, реализм үрдістерін дамытуы жаңа әдеби ағымдардың өмірге келуіне ықпал етеді. Әдеби ағымдардың өмірге келуіне әлем әдебиетіндегі түрлі бағыт пен ұстанымдағы Джеймс Джойс, Марсель Пруст, Федор Сологуб, Андрей Белый, Роберт Музиль, Густав Майринк, Франц Кафка, Томас Манн, Герман Гессе, Альберт Камю, Уильям Фолкнер, Михаил Булгаков, Джон Фаулз, Акутагава Рюноске, Хорхе Луис Борхес, Владимир Набоков, Хулио Кортасар, Габриэль Гарсиа Маркес, Алан Роб-Грийе, Макс Фриш, Саша Соколов, Шыңғыс Айтматов, Владимир Сорокин, Дмитрий Галковский, Милорад Павич сияқты ой алыптарының шығармашылығы негіз болды. Африкалық және латынамерикалық қаламгерлер өз елдерінде әлі күнге дейін орын алып отырған фольклорлық-мифологиялық дәстүрді модернизммен шебер ұштастырып келеді.

Аталған ой алыптарының шығармашылығында неомифологизм басты орында тұр. Неомифолог қаламгер өз шығармашылығында архаикалық, классикалық және тұрмыстық мифологияға; циклдық уақыт моделіне; мифологиялық бриколажға, басқа туындылардан алынған дәйексөздік коллаж (фр. collage сөзбе-сөз, желімдеу) бен реминисценцияға (қылаң берушілік) бағдар ұстанады.

Алаштың өз ұлттық ерекшелігін әлемге таныту жолында Ә. Нұрпейісов, М. Мағауин, Т. Әбдіков, Т. Нұрмағанбетов, А. Кемелбаева, Р. Мұқанова, А. Асқар т.б. жазушылар мифтік шығармашылық ізденістері нәтижесінде көптеген соны жаңалықтарды әдеби дәстүрге енгізе білді.

Қазіргі қазақ қаламгерлері көптеген құндылықтарымызды антимифике айналдыра отырып, бірдің санасын көптің санасымен ұштастыруға немесе көптің санасын бірдің санасымен үндестіруге талпыныс жасап, көркем әдебиетте өзіндік модернистік үлгілерді жаңғыртты. Қазақ қоғамындағы қалыптасқан нарықтық қатынастар белгілі бір дәрежеде адам санасын екіге жарып мифті антимифике айналдырып отыр.

Қазақ прозасында мифті шығармашылықпен игерудің үш бағытын атап өтуге болады. Оның бірі таза мифтік сюжеттерді, екіншісі мифтік образдарды, үшінші мәтін бойында мифтік архетиптерді кейіпкер бейнесін ашу мақсатында пайдалану. Оның бар екенін және ол барша қаламгерлерімізге ортақ қолданыс екенін де есте ұстағанымыз орынды.

XX ғасырдағы қаламгерлеріміздің шығармашылығында қазақ мифологиялық жүйесінің алғашқы көріністері мен ізденістерінде Абай Құнанбаев тұр. Жаңа қазақ әдебиетінің негізін салған Абайдан күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқан дәстүр – мифті авторлық концепциямен көркем шығарма өзегіне арқау ету үрдісі. Академик С. Қасқабасов Абай Құнанбаев өз туындыларында бағзыдан тамыр тартқан аңыз, мифке тән символдық образдар мен сюжеттерді авторлық концепциясына сай өзгертілген, өңделген күйінде пайдаланғанын сөз етеді (Қасқабасов, 1995: 17). Миф сөз өнерінің бастау көзінде тұрады. Сондықтан мифологиялық ұғымдар мен түсініктер және сюжеттер қазақ халқының әуелі ауыз әдебиетінде кейін келе жазба әдебиетінде үлкен орын алады.

Әдістеме

Ұлттық прозамыздағы неомифологизм мәселесі, миф поэтикасы төңірегіндегі ғылыми ой-пікір көбінесе не ТМД-лық орыс тілді ғалымдардың пікірлері, не болмаса шетел әдебиеті мысалдары бойынша тұжырымдалып жүр. Қазақ прозасындағы мифтік шығармашылық, оның мәні мен табиғатын таныту мәселелері соңғы жылдары әдебиеттану мен фольклортану ғылымында кеңінен етек алып жан-жақты зерттеліне бастады.

Ұлттық әдебиеттану ғылымында өз шығармашылығына мифопоэтикалық үлгілерді арқау еткен қаламгердің прозалық туындыларын зерттеу жұмыстары жанданып келеді. Әдебиетімізде төбе көрсеткен неомифология қаламгерлер тарапынан болмысты танудағы жұмбақ құпиялығымен, өмірді сипаттаудағы ерекшеліктерімен, тарихи танымды өз оқырмандарына жеткізудегі қиынды болжамдармен әдебиеттанушылардың үлкен қызығушылығы мен ғылыми ізденушілігін туғызуы бекер емес. Сондықтан қазақ әдебиетіндегі осы бір ерекше құбылыстың дамуының ХХІ ғасырдағы әрбір тарихи он жылдығын зерделей зерттегенде бір-бірінен даралап тұратын мифологиялық қабаттардың өзіне тән архетиптік белгілері мен қасиеттерін тану бүгінгі қазақ әдебиеттану ғылымының өзекті мәселесіне айналып отыр. Сонымен бірге қазақ жазушыларының неомифологиялық шығармаларындағы мифтік сарындарды және архетиптік нышан-белгілерді зерттеу дегеніміз түйіндей айтқанда: көркем мәтіндер бойындағы сырға толы құпиялық пен тылсымдық күдіреттілікті тану, әлемдік әдеби

кеңістіктегі эстетикалық көркемдік қуатын бағамдау болып табылады.

Белгілі бір этникалық топқа жататын шығармашылық тұлғалардың мифті арқау ете отырып түйіндеп сөз айтып, түйсініп, ой бөлісуінде ұлттық неомифтің тигізетін игі әсері мен зор ықпалын жоққа шығара алмаймыз. Бүгінгі таңда қазақ прозашылары өз шығармашылықтарында ежелгі мифтерге ерекше мән беріп, ұлтқа үлгі етуге тұрарлық адам өмірінің маңызды бөлігінен хабардар ететін асыл дүниелерді ұлт оқырманына сыйлай бастады. Қазіргі қазақ прозагерлерінің туындыларының бойында ұшырасатын басым архетиптік, мифологемалық және мифемалық формаларға қайта тірілу, тотем/аруақ, трикстер, аспан, елана, жазмыш, мәдени қаһарман, ұлт келбеті және мәңгілік мезеттерді жатқызамыз. Прозашыларымыз шығармашылықтарындағы катабасис (гр. *κατάβασις* және лат. *descensus ad inferos*, әрі нем. *Höllenfahrt*) тозақта болу мифологемасы мен анабасис (көне гр. *ἀνάβασις* – сөзбе-сөз мағынасы «шығу»), ал, өнер мен әдебиеттегі нақты мағынасы сапарнама) тарихи жүріп өткен жол мифологемасы өзара астасып, табиғат пен өркениет, өз бен өзге, ауыл мен қала егіздеулеріне негіз болып, мотив түзуші персонаждарды өмірге әкеледі. Зерттеуші Жанысбаева қаһарманның өмірге келуі мен жетпекті, егіздер, өлім мен өмір тағы басқа мифологиялық мотивтердің қазіргі қазақ және орыс тілді отандық қаламгерлерде Б. Джилкибаев, Л. Калаус, А. Жақсылықов, А. Ким, Ю. Серебрянский, Е. Айла, Н. Сакавова, Л. Қоныс, А. Алтай, Ю. Серебрянскийлердегі ұшырасуын сөз етеді (Жанысбекова, 2018).

Белгілі бір ұлттың өмір сүру үрдісіне бейімделген модерндік (жаңашыл) неомифологизм болмыстың бойына шығармашылық мазмұн сыйдырып, шындық пен ойдан шығарудың шекарасы мүлдем жойылып, көркем образ өмірлік үлгіге емес, шығармашылық санасыздықтың мифологиялық шарттылығына арқа сүйейді. Өмірден өз орнын таба алмаған ұлт өзіндік эстетикалық құндылықтарының санаттамасына (категорияларына) арқа сүйеп, зорлықпен таңылған «өзге ділдік қағидаттарға» қарсы шығады. Неміс жазушысы «Орман қасқыры» шығармасының авторы Г. Гессе осы орайда: «...біз эфирде тіршілік кешеміз, / Біз жастық пен қарттықтың не екенін білмейтін, / Жас пен жыныстан адалаған / Астральды (лат. *astralis*, гр. *aster* – жұлдыз) мұздың терең қойнауында жатырмыз» (Гессе, 1969: 87), – деген ойға қонымды пікір білдіреді.

Ағылшын зерттеушісі Бронислав Малиновский қарабайыр қоғамдағы (примитивный общество) мифтердің табиғаты (природа мифов) мен функциясы (қызметі) жөнінде: «Егер мифті өмірге толы әлденеме деп қарастыратын болсақ, онда ол ғылыми білуге деген құштарлықты қанағаттандыруға жарайтын түсінік бере алмас еді; ол ілкі болымдылық (реалдылық) қайта тірілетін, терең діни қажеттіліктерге, рухани ұмтылыстарға, тіпті күнделікті өмірдің талаптарына жауап бере алатын әңгімелеу болып табылады. Қарабайыр халықтың өркениеттерінде миф ауыстырары жоқ функцияны атқарады; ол сенімнанымды көрнекілеп көрсетеді; ол абырой ұстанымдарын тағайындайды (налағат моральные принципы) және қорғайды; ол жоралғылық рәсімінің әсерлігінің кепілі болады және күнделікті өмірге адамзаттың өркениетіне қажетті ережелерді ұсынады; ол мазмұнынан ада болған ойдан шығарылған емес, қайта керісінше, ол – адамдар үнемі бет бұрып тұратын тірі болым (реальность); бұл ешқандай да елеңсіз (абстракция) теория және бейнелердің қарапайым өсіп-өбітілуі (развертывание) емес, бұл қарабайыр халықтардың діннің және олардың практикалық кемеңгерлігінің кодификациясы» (Малиновский, 2015: 81), – дейтін ой түйінінен, яғни мифтің тек қарабайыр қоғамда ғана емес, адамзат өркениетінде қаншалықты үлкен рөл атқарып отырғандығына ғылыми тұрғыдан ерекше мән береді.

Мифтің символикалық теориясы жайындағы құнды пікірлерді неміс философы Э. Кассиер еңбектерінен көруге болады: «Мифтің символикалық жағына мән беру мифологиялық ойлаудың интеллектуалдылық ерекшеліктерін нақтылайды» (Кассиер, 1953: 185). Символ – мифтің басты ерекшелігі. Символ мен мифтің өзара байланысы тек құрылымдық, семантикалық, функционалдық қана емес оған өзгеше сипат беретін генетикалық байланыс екендігіне басты назар аударады.

Ресейлік мифолог ғалым Д.Н. Низамиддинов «Мифологиялық мәдениет» атты еңбегінде әдебиет пен өнердегі екі шарттылық турасында сөз етеді де, көркем туындыда бейнеленген өмір мен ондағы кейіпкердің болмыс-бітімі нағыз өмірдегі шынайылықпен сәйкес келе бермейтіндігін алға тартып, бұны бірінші шарттылық деп атайды. Ал, екінші шарттылық санатына эпикалық жанрдағы миф, ауыз әдебиеті мен әдебиет мысалдары, аңыздар, ертегілер, тәмсіл сөздерді жатқызады (Низамиддинов, 1993). Иә, «жазушы үшін басты ойлардың бірі – адамзат

баласының құндылығын табу, сол шындықты алуға ұмтылу» (Платонов, 1991: 80). XX ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басына дейін қазақ жазушылары мифті өз шығармаларында шартты түрде қолданған шағында оны адамзат баласының ең басты құндылығы деп таныды.

Осы бірінші шарттылықтың әдебиетімізде қалай орын алғаны жайында белгілі ғалым Құлбек Ергөбек: «Әрбір ұлттың әдебиеті дамып, кемеліне келген сәтте адамзаттың балаң дәуірінде жасалған көркем мұрасы, шығармашылық қайнар бастауы фольклорға оралып отырады. Оралған сайын ұлттық шеңберден биік, жалпы адамзаттық ойға құлаш ұрады. Өзге халықтармен бірге қазақ әдебиеті қазіргі осы процеске талпыну үстінде. Кейінгі толқын қаламгерлер фольклорға барар жолда, халық эпосын көркем шығармаға пайдаланудағы алғашқы үлгі «Сұлушаш» романының тәжірибесін аттап өте алмайды» (Ергөбек, 2000: 137), – дейді. Қазақ прозашылары өздерінің шығармашылық процестерінде фольклорға және оның бойындағы тылсымданған мифке барудың бірінші кезеңін аңғарамыз. Және ұлттық сөз зергерлерінің өзіндік неомифтерін өмірге әкелу жолында ұзақ та, мекнатты іздену мектебінен өткенін сезіне түсеміз.

Осылайша мифтік әңгімелер қазақ прозасында дайын көркемдік форма ретінде қызмет атқара бастады. Сол кездегі әдеби процеске ат салысқан барша қаламгерлеріміз мифті көркемдік таным ретінде танып, оны әдеби мүддеге айналдырып, көркем мазмұн ем пішіндік жағынан жаңаша сипатқа ие болуына түрткі болды. Осылайша ұлт әдебиетінде мифтік желілерді, мифте сақталынған мәңгілік «қарғыс атқан сұрақтарға» жауап берудің түрлерін пайдаланып, бүгінгі күннің қиыншылығын ежелгі мифпен сабақтастыра отырып, ашып көрсету өрістеді.

Нәтижелер. XX ғасырдың 70-80 жылдарындағы ұлттық прозамыздың дамуы барысында монолог, еске алу, шегініс, түс көру тағы да басқа адамның рухани дүниесін терең ашу мақсатында туған көркемдік тәсілдердің бойында шығарма желісіне тосыннан араласып кететін миф көрініс бере бастады. Шығарма желісіне миф тосыннан араласқан жаңашыл туындыларда адам – өзі танып білмеген жауыздық күштің құрбаны болып саналып, қаламгерлеріміз тарапынан көркем мәтіндік мифтік жүйе қалыптасты. Аталған мифтік қолданыстағы туындылардың кейіпкерлері тап тарихи уақытта емес, өткен, келер шақтар түйісіп жататын мифологиялық уақытта өмір сүреді. Қазақ әдебиетінің про-

за жанры өзінің даму процесінің белгілі бір кезеңдерінде мифке қайта соғып отыруын жанр табиғатынан емес, қаламгердің көркемдік әлемінен іздегеніміз дұрыс.

Қазақ әдебиетіндегі мифтік сарын, мифтік сюжет арқау болған көркем шығармаларда мифтің кезігуі де бірде айқын, бірде көмескі, енді бірде мүлдем жасырын тұрады. Біз қазақ жазушылары бір тіл ғана өз шығармаларына арқау етті десек қателесеміз. Мифке бәрін жатқыза аламыз, ал әдеби шығармаға тек көркемдігі келіскен шығарманы ғана жатқызамыз. Осы тұрғыдан миф пен әдебиет арасындағы онтологиялық айырмашылықты аңғармай, екі жанрдың да ерекшелігін тап басып тани алмаймыз. Әр дәуірдің өз модернизмі бар, кезінде Батыста Боккаччоны «Декамероны» үшін сын садағына алған еді. Бүгінгі оқырман ғасыр басындағы Т. Жомартбаевтың «Қыз көрелігін» оқып шығып, ондағы мифтік қабаттардың тереңіне бой ұрмай, осындай да роман жазуға бола ма екен деп шолақ ойлылыққа баруы да орын алуда. Оларға берер жауап та дайын, ол кездегі қазақ әдебиеті мифпен тұтаса қолданылса, қазіргі қазақ әдебиетіндегі мифтік сюжет, мифтік образ және мифтік архетип жанр табиғатына сай одан біршама ажыраған осыны үнемі қаперге алғанда ғана қазақ әдебиетіндегі мифтік туындыгерліктің шынайы бейнесін ұғына аламыз. Осы тұрғыда зерттеуші К.Г. Юнг: «Архетип дегеніміз – адам табиғатынан, оның түп санасынан тамыр тартатын архаикалық мәңгі идея» (Юнг, 1969: 59), – дейді.

XX ғасырдағы әдебиеттің мифтенуінің ең бірінші кең тарған формасы дәстүрлі мифологиялық сюжеттер мен образдарды қолдану болып табылады. Дәстүрлі мифологиялық сюжет не белгілі бір жағдайда автордың интерпретациялауы, не болмаса, оны өзгеріске (трансформацияға) ұшыратуы арқылы көркем туындыда көрініс табады.

Мысалы Думан Рамазанның мифке қайыра оралуды тірек еткен «О дүниедегі» әңгімесіндегі аты-жөндері «С» әрпінен басталатын қос кейіпкер қаламгердің көркемдік ойлау парадигмасындағы «Парықтылық пен парықсыздықты» танытады. Дәурен Қуат өзінің «Қарға баққан қазақ» хикаятында «Парықтылық пен парықсыздық» арасындағы ойын бір кездері арғықазаққа тотем болған ислам мифологиясында Әбілхаят суын ішкен «Қарға» арқылы танытады.

Автор өз идеясын ашу үшін кейіпкердің ішкі монологын: «Қиялына қарғаның қанатын байлап алып-ұшқан Алғабай бір күні мәңгілік өмір

сүрудің сырын қаракеңнің өзінен сұрап білсе қайтеді деген ойға бекіді. Ертеде, тым ерте кезде естіген сөзі бар-ды. Қарғалар мәңгілік өмір нәрі – Әбілхаят суын біледі екен. Әбілхаят суын ұзақ жасаған әміршіге әкеле жатып қарға байқамай төгіп алады. Әбілхаят суы тиген арша мен шырша содан мәңгі жасыл болып қалыпты.

Әбілхаят суы... ол қайда? Қанша жабысып сұрағаныңмен сұмырай қарға бұл сұрақтың жауабын ашып бере ме? Жоқ, әрине. Ендеше не істемек керек?» деп суреттейді (Қуат, URL).

Модерндік әдебиетте Төлен Әбдіктің «Тозақ оттары жымыңдайды» хикаятында қазақтың рухани-мәдени азып-тозуын үндіс тайпасының тарихы арқылы беретін әдеби мистификациялау амалы болып келсе, Дәурен Қуат антиутопиялық аңыста «қайыршыланған» қазақ ауылының ащы шындығын жергілікті ұлтқа «қарға баққызып» өзгеше өрілтіп, «ақиқатпен ойын» стилистикалық тәсілі арқылы алдымызға жайып салады. Мәңгі жасаймын деген болмайтын идеяның жетегінде кеткен бай-бағылан Алғабай тағдыры әжуаланады: «...Арада неше жыл өткенін ұмыттық: Алғабай қызылшұнақ шал болып әлі шауып жүр. Тың. Жүргенде аяғы аяғына жұқпай тыпындап, жорға жүріске салады. Қарғасы да жұнттай: семіз, дәу, алып қарға. Өбектеп Алғабайдай әкесі тұрған соң ба өріс тілеп, өлексе іздеп алысқа ұшып шықпайды. Ауыр денесін әрең алып баяғы кәрі қара ағаштың басына барып қонады да, екі көзі қызарып, Алғабайға күнұзақ қарайды да отырады. Ал, біз білетін Алғабай қазір қарғаның тұмсық, тырнағын сатып пайда табу дегенді мүлде ұмытқан. Есіл-дерті Әбілхаят суы. Қарғасы сол суды алып келсе ... сол судан бір жұтса ... мәңгілік өмір сүрсе ... қартаймаса ... кәрілік дегенді білмесе ... өйтсе, бүйтсе ... Ауыл жұрты сонда Алғабайға күлер еді: «Қарға бағамын деп алжыды ғой байқұс. Барынан айрылды. Бір замандарда атаққа шыққан бай еді, бағылан еді, дүр еді. Қазір бұ шалдың шау қарғасынан басқа түгі де жоқ» деген осы туындысындағы үзікті гротескіден: архаикалық – көк түркілік, діни – мұсылмандық, және ұлттық – алаштық гротескінің синтезінен тұратын үш қабаттылықты аңғарамыз (Қуат, 2016: URL).

XX ғасырдан бастап күні бүгінге дейін әдебиетімізде ұшырасатын мифтілік пен антимифтілік көп нәрсеге көзімізді жеткізеді. Бір сөзбен айтқанда, дәстүрлі мифологиялық сюжеттер мен образдарды интерпретациялау дегеніміз – мифологиялық параллелдерді шеттетіп, жеке архетиптер мен мифтемелерді өзектендіру және

дәстүрлі мифологиялық сюжетті дәстүрлі емес контекске енгізу; дәстүрлі мифологиялық сюжеттер мен образдарды өзгеріске ұшырату дегеніміз – «жаңа жағдайға бейімдеу», «келеке ету» және антимифті өмірге әкелу. Осы орайда антимифті өмірге әкелудің бастау көзінде тұрған қаламгерлерге қатысты сөз қозғайтын болсақ, алдымен аузымызға М. Әуезов («Абай жолы») пен Ғ. Мұстафин («Миллионер») ілінеді. Олар қазақ әдебиетінде бірінші болып өз авторлық мифін өмірге әкеле алған қаламгерлер саналады. «Абай жолы» эпопеясында М. Әуезов өз әдеби кейіпкері Құнанбай мен Шәкәрімге қатысты Франц Кафка енгізген «құбылушылық» дәстүрлі әдеби мифтемесін «кері эффектпен» қолдану арқылы өзіндік антимифті өмірге әкелді. Қазір көптеген әдебиет тарихын зерттеушілер шындық өмірдегі Ғ. Мұстафиннің өз кезегінде «Миллионер» шығармасында утопиялық мифті қазақ әдебиетінің асыл қазынасына тарту етті деп айта аламыз. Екі шығарма да қазақ неомифтік бастауының әдеби көрінісі болып табылады.

Төл әдебиетіміздегі проза жанрында қалам тартқан жазушылар тарапынан дәстүрлі мифтік сюжетке интерпретация жасаумен қатар оған өзгеріс енгізу жолындағы әдеби эволюцияны байқақтап қарастыратын болсақ, екі үлкен әдеби ізденістік бағыттың орын алғанын аңғарамыз. Осы орайда Я.Э. Голосовкер: «хикаятты мифтің ауанына салып стильдеген автор, түп төркінінде мифтік аңсар жатқан метафораны, теңеуді нысана етіп алмаса да, оларды белсенді қолдана отырып, мәтіннің компенентіне айналдырғанда, олардың бойындағы барша сипатын емес, өзіне қажетін қалқып алады» (Голосовкер, 1987: 46), – деген ой айтады.

Қазақ әдебиетінде оның ішінде прозада бір қаламгерлеріміз ұлттық мифке идеалды ойын мәртебесін берсе, келесілері үшін қазақ мифі бар болғаны «шындық болмыстың абсолюттік эквиваленттілігінің сипатын танытатын әлдебір символикалық тіл» (Липовецкий, 1997: 19) ретінде шығармашылықпен жұртқа танылады. Осылайша мифологиялық сакралды (тылсымды) символдар поэтикалық тілде өзгеріске түседі. Қазақтың мифологиялық сакралды символдарының поэтикалық тілде алмасуы 1970 жылдардан бастау алып, әлі күнге дейін жалғасып келеді. Өз ұлттық мифін көне гректердей сақтай алмаған түркілер бүгінгі күні өнер мен әдебиетте мифтік аяда сакралдылық пен поэтикалықты мидай араластырып жібергендіктен, өнер «ойдан шығару өмір шындығынан да

ақиқатқа бір табан жақын болғандықтан» (Набоков, 1989: 118) қасиетті мифологияға айнала бастады. Сол себепті, ендігі жерде қаламгер шығармашылықтарында миф пен ойын онтологиялық (гр. *ontos* – болмыс, *logos* – ілім) бірегейлікке ие бола түсті. Осы орайда Й. Хейзинг: «миф поэзиямен бірге ойын алаңында өмірге келіп», көнеден тамыр тартқан тарихты айтып жеткізу «поэзия амал-тәсілдерімен, қиялдың қанат бітуімен» (Хейзинг, 1955: 128) жүзеге асырылады. Міне осы шарттылық заманалық қазақ неомифологизміндегі идеалды ойын, шындық болмыстың абсолюттік эквиваленттілігі сынды үрдістерді айқындап берді.

Қазіргі қазақ прозасындағы миф автор ой толғауы мен сөз саптамында, жекелік әңгімелеуінде өзіндік мән-мағынаға ие болып, архаикалық мифтегі детерминдік тәпсірлеуден бойын аулақ салып, жаңа сөздік-стистикалық форманы өмірге әкеліп, ғалам мен адамның түпкі болмыс-бітімін айқындау үшін шынайы өмірдің көркемдік нышан белгісі ретінде эстетикалық функция қызметін атқарады. Заманалық өнерде суреткер мәдени мифтің туындыгері ретінде оны мән-мәнісін ашыла түсіндіріп әлекке түспейді, керсінше әлем келбетін көркем туынды бойында үлгілеп, шынайы өмірлік үлгі-нұсқаға арқа сүйеуді еш қажетсінебей, тіршілікті «фантазм» деп санап, оны шексіз де, шетсіз түрлі нұсқада айшықтауды жөн көреді. Осы орайда Е. Мелетинский: «XX ғасырдағы жазушылардың саналы түрде мифологияға ден қоюлары әдетте материалдардың көркемдікпен өрімделу құралы арқылы жүзеге асты» (Мелетинский, 2000: 210) деген уәжді пікір айтады.

Қазіргі қазақ әдебиетіндегі Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазан сияқты прозашылар шығармашылығында мета-әңгімешілдік формасындағы (метаповествовательные формы) авторлық көркем мифология үлгілері ұшырасады. Қаламгерлерде Батыстық постмодернистік ойынды таңбалайтын семиотикалық кеңістіктегі өмірсізденген миф (Д. Джойс, М. Пруст, Ф. Кафка, Г. Гессе, Борхес және басқалар) ұшқындары ғана ұшырасып қана қоймайды. Сонымен бірге арғықазақ мифтерінің қазіргі қазақ прозашылары неомифологиясында трансформациялануының өзіндік көріністері отандық әдебиеттанушылар тарапынан енді ғана қолға алынып жан-жақты зерттеліне бастады.

Әлем таныған орыс жазушысы В. Набоков өзінің «Жақсы оқырмандар мен жақсы жазушылар туралы» атты мақаласында әдебиеттің

мифологияланған нұсқасы турасындағы өзіндік ойын: «Қай күні бала: Қасқыр. Қасқыр! деп айқайлап жанұшыра жүгірген шақта, тап сол күні әдебиет өмірге келді. Бірақ оның артында ешқандай қасқыр болған жоқ. Ақыр аяғында суайттыққа бейім мүскінді бәрі бір оның түбіне жетіп, реалды алаяқ жылпос жеп тынды, бірақ біз үшін бұл жанама дүние. Ең маңыздысы мүлдем өзгеше жайт. Жете көз жүгіртер болсақ: нағыз қасқыр мен суайттықтағы қасқырдың арасында әлдене жылт етіп, қылаң береді. Осы жылт етпелік аражіктегі қылаңдама дегеніміз әдебиет болып табылады» (Набоков, 1989: 28), – деп білдіреді.

Қазақ прозашыларының мифтуындыгерлігінің басты ерекшелігі арғықазақ пен әлемдік модернистік үрдістің симбиозынан тұрады. Қазақ әдебиетіндегі неомифтер шындық өмірді тіл және стильдер айшығымен көркем интерпретациялайтын әрі көбіне пародиялық-ирониялық конмәтіндегі (лат. contextus, ор. контекст мәтін үзіндісіндегі өзгелермен байланыстағы түйінді ой) романтикалық идея өнер мен шындық болмыстағы конфликттілікті танытады.

Талқылау. Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазан сияқты прозашылар шығармашылығындағы көркем мифология дегеніміз – посткеңестік сананың концептуалды өзгеруі, эстетикалық аянгерлік (эстетического видения) аясында тарихи детерминистік (лат. determinare – айқындау, шектеу) тұрғыдан әлемді түйсінудің (мировосприятия) қайта қалыптандыра үлгілеп, аталған қаламгерлердің ұлттық өнерде өздерін Жасампаз қаһарман ретінде танытуы. Олар өздерінің мифологиялық кеңістіктерінде еркін оймен өздері қажет деп тапқан қазақ қоғамының тыныс-тіршілігін суреттейді. Аталған қаламгерлер неомифологиялық шығармашылығындағы «бейреалды реалдылық» («нереальности реального») мазмұндық таңбаланушы (фр. signifiant, ор. означаемое), пішіндік таңбалаушы (фр. signifie, ор. означающее) және таңбаның (фр. signification, ор. знак) ұштағандығының бірлігінен тұратын болып келеді. Авторлар өз ұлтына этностық бірегейлікті қайта қалпына келтіру жолындағы жалпыхалықтық күресте «өнер – ең зор және әлеуетті қару» дегенді танытады.

Өз қаһармандарын мифологиялық гиперреалды кеңістікке орналастырып, оларды дербестіктен айырып, бойларына ұлтымыздың барша жақсы және жаман қасиеттерін сіңіреді. Осы тылсымды магиялық өмір театрында беймәлім

күштер ұлт өмірін ойыншыққа айналдырады. Қаламгеріміз одан ел болып құтылудың авторлық жауабын іздейді. Өнердегі ойынды басты шығармашылық стратегиялық қару етіп, туынды тініндегі мифологиялық форма эстетикалық мифтің көмегіне жүгініп, өз оқырманын интеллектуалды ойынның бір мүшесіне айналдырады.

Неомифологиялық материал ретінде орын алуы мүмкін емес, тарихи оқиғаларды тандап алып, көркемдік аспектіде оған авторлық миф мәртебесін иелентеді. Жалған тарихи мәтіннің бойына өз ұлтының шынайы бүгінгі болмыс-бітімін сыйғызады. Қазақ прозасындағы неомифологизмнің эстетикалық қондырмасы арғықазақ мифтерін қайта түзу емес, керісінше, өз қаһармандарының болмыс-бітімі арқылы өткеннен тамыр тартқан бүгінгінің мифологиялық реалдылығын танытуға батыл шығармашылық қадам басушылық болып табылады. Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазан сияқты прозашылар өздерінің эстетикалық уағыздарында өнердің уақыттық емшілігін басты орынға қойып, шындық болмысты саналы түрде өмірде орын алуы еш мүмкін емес «мифологиялық тарихи жалғандықпен» алмастырады. Әдебиеттегі «мифологиялық тарихи жалғандыққа» жол беретін реалистік стратегия қаламгер тарапынан өзін ақтайтын шығармашылық реконструкция ретінде жаңа типтегі мифті өмірге әкеледі. Қанша дегенмен «симулякр фантазмы» деп аталатын қаламгер қиялымен өмірге келген авторлық мифтің арғы түпкірінде шындық өмірдегі арғықазақ мифінің прототипі көрініс береді.

Алаштың әлем өркениетіндегі жүріп өткен жолын бүгінгі жағдайымен бірлікте алған жалған әм маскалы антитезистік мифологиялық модель Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазан туындыларында құпия қоғамның әшкере болуы жағдаятын түрлі қырынан танытады. Қаламгерлерге мифологиялық сана көмекке келіп, отаршылардан қалған үстем идеологияның тас-талқан болуы үшін иллюзия мен реалдылық арқау болған туындылары арқылы әдеби күреске атсалысады. Мифологиялық егіздер, делдал-трикстер, құдайлар мен қаһармандар қазақ прозасында кеңінен бой көрсетіп, көпшілік жағдайда өзінің алға қойған шығармашылық мақсатына сәйкес қаламгерлеріміз дәстүрлі арғықазақ мифологиясымен біте қайнасқан дәстүрлік байланысын берік сақтайды.

Қорытынды

Біз тоқталған қазақ неомифологизмнің өздік сипаттары Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазан туындыларында бірде ашық, енді бірде жасырын бой көрсетеді. Мифологиялық егіздер мен трикстердің – «өз бен өзгеге» бөлшектеніп пернеленуі, не болмаса жаттың өзденіп, өздің жаттанып суреттелуі бірін-бірі алмастыратын қазақ неомифологиясы әлем әдебиетіндегі ерекше құбылыс болып табылады. Бейрационалдық сана арқылы Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазандар қиялдарына қанат бітіріп, ойдан шығарылған ситуациялардың көмегіне жүгіне отырып, шындық өмірді жоққа шығаратын, өздері өмірге әкелген мифтендірген әлемде орын алатын авторлық фантазияға ерік беріп, ұлттық жадыны фантастикалық ассоциацияға айналдырып, «мәңгілік бір оралып соғу» туралы мифті адам танығысыз өзгеріске ұшыратады. Қаламгерлер өз кейіпкерлерін көркем мифологияның болмыс-

бітімімен біте қайнастырып, бірде бүтін ұлтты, енді бірде жеке кейіпкерді «күдай қолындағы ойыншыққа» айналдырады.

Осылайша эстетикалық симулякрды әдеби өмірге әкелетін, шындық болмыста еш ұшырыспайтын Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазандардың мифологизмі авторлық фантазммен трансформацияланады. Аталған авторлар өздерінің ойдан шығарған әлемдерін өмірге әкеліп, дербес мифопоэтикалық жүйені қалыптастырып, көркем мәтін бойындағы интермәтіндемелік кодтар (интертекстуальные коды) арқылы фантастикалық симулякр («көшірме» деген ұғымды білдіретін Жорж Батай енгізген термин) арқылы айшықтап, шындық болмысқа өзіндік тәпсірлеу жасайды.

Бір сөзбен айтқанда Т. Әбдік, Д. Әшімханұлы, Г. Шойбек, А. Алтай және Д. Рамазандардың әдеби мифтерінің қатпарларында бүгінгі өмірден өз орнын іздеген арғықазақ тарихы мен бүгінгі күні бодандық сананың зардабынан арылуға талпынған ұлт тағдыры жатыр.

Әдебиеттер:

- Қасқабасов С. Абай және фольклор. – А.: «Білім», 1995. – 54 б.
 Жанысбекова Э. Мифологические образы и мотивы в современной казахстанской прозе. Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) Республика Казахстан Алматы, 2018 С. 161
 Hesse H. Steppenwolf. USA, 1969. 102 p.
 Malinowski B. Magic, Science and Religion. Martino Fine Books, 2015. 92 p.
 Cassirer E. The Philosophy of Symbolic Forms. Yale University Press. 1953. 237 p
 Низамиддинов Д. Мифологическая культура.: Учебная пособие. – Москва: Гелиос, 1993. – 271 с.
 Платонов А. Хэмингуэй. Биограф. Писателя. – М.. «Просвещение», 1991. – 992 с.
 Ергөбек Қ. Мұқанов (Жазушының шығармашылық әлемі) оқу құралы. – Алматы: Санат, 2000, - 320 б.
 Jung K.G., Kerenyi C. Essays on a Science of Mythology. Princeton University Press. 1969. 208 p
 Куат Д. «Қарға баққан қазақ» хикаяты. 2016. URL: <https://abai.kz/post/47874>
 Голосовкер Я. Логика мифа. –М, 1987.402с.
 Липовецкий М. Русский модернизм. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 1997. 317 с.
 Nabokov V. Despair. Vintage. 1989 y. 212 p.
 Huizinga, Johan. Homo ludens; a study of the play-element in culture. Boston: Beacon Press. 1955. ISBN 978-0-8070-4681-4.
 Meletinsky E.M. The poetics of myth. Translated by Guy Lanoue and Alexandre Sadetsky. Routledge. 2000.

References:

- Cassirer, E. (1953). The Philosophy of Symbolic Forms. Yale University Press.
 Ergobek Q. (2000). Muqanov. Jazushynyn shygarmashylyq alemi. [Mukanov. Creative world of the writer] Almaty [in Kazakh]
 Golosovker Ya. (1987) Logika mifa [The logic of myth] Moscow [in Russian]
 Hesse, H. (1969). Steppenwolf. USA.
 Huizinga, J. (1955). Homo ludens; a study of the play-element in culture. Boston: Beacon Press.
 Janysbekova E. (2018). Mifologiceskie obrazy i motivy v sovremennoi Kazakhstanskoi prozy [Mythological images and motifs in modern Kazakh prose] Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) Republic of Kazakhstan Almaty. [in Russian]
 Jung, K.G., & Kerenyi, C. (1969). Essays on a Science of Mythology. Princeton University Press.
 Kaskabasov S. (1995). Abai jane folklore [Abai and folklore]. Almaty: Bilim. [in Kazakh]
 Kuat D. (2016). Qarga baqqan qazaq [The Kazakh crow breeder] URL: <https://abai.kz/post/47874> [in Kazakh]
 Lipovetskii M. (1997). Russkii modernizm. [Russian Modernism] Ekaterinburg [in Russian]
 Malinowski, B. (2015). Magic, Science and Religion. Martino Fine Books.
 Meletinsky E. (2000). The poetics of myth. Translated by Guy Lanoue and Alexandre Sadetsky. Routledge.
 Nabokov, V. (1989). Despair. Vintage.
 Nizamiddinov D. (1993) Mifologiceskaya kultura [Mythological culture] Moscow [in Russian]
 Platonov A. Heminguei. Biografia pisatelja [Hemingway. Biography of the Writer] Moscow [in Russian]